

рішеннями вищих судових інстанцій прецедентну силу — тобто обов'язковість врахування положень, сформульованих у даних рішеннях, у процесі розгляду аналогічних справ.

Отже, маємо констатувати, що судовий прецедент, звичайно, не може замінити глибокий об'єктивний підхід судді до кожної конкретної справи. Він буде лише основою, керівним началом, а отже — сприятиме більш оперативному реагуванню на ту чи іншу ситуацію.

Аналіз української правової системи дозволяє зробити висновок про те, що судова практика вже є джерелом права. Так, до числа судових актів, що містять нормативні приписи, можуть бути віднесені:

- рішення Конституційного Суду України;
- нормативне тлумачення Пленуму Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів;
- рішення Європейського суду з прав людини.

Література

1. Кирилюк Д. Чи визнається в Україні судовий прецедент? // Юрист. — 2006. — № 4. — С. 78.
2. Алисиевич Е. С. Автономное значение правовых понятий в практике толкования Европейским судом положений Конвенции о защите прав человека // Государство и право. — 2005. — № 8. — С. 77–81.
3. Коваль І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України // Право України. — 2006. — № 10. — С. 129.
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Паук.-практ. комент. / За ред. С. В. Ківалова, О. І. Харитопової. — Х., 2005. — С. 463–464.

УДК 341.231.14(4)

А. Ф. Фадєєнко

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД І ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ СУДАМИ УКРАЇНИ

З 11 вересня 1997 року, тобто протягом 10 років, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є частиною національного законодавства України згідно зі ст. 9 Конституції України, а з 30 березня 1996 року — Конвенція та практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні [1].

У зв'язку з цим виникають питання, як норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод — цієї «живої системи права», яка є одним з найефективніших міжнародних договірних механізмів у галузі права, — застосовуються судами України при вирішенні конкретних справ, чи змінився менталітет суддів України та їх ставлення до застосування цього міжнародного договору, чи подоланий консерватизм суджень суддів, чи відбулись зміни щодо інтеграції в європейську систему прав людини?

Так, справді, зробивши перші кроки в європейську систему захисту прав людини та поступово змінюючи своє мислення і розглядаючи Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод як живий механізм, із зовсім іншим сприйняттям норм національного законодавства, на відміну від позитивістського права, можна впевнено відповісти, що, дійсно, відбулися суттєві зміни у свідомості суддів та їх ставленні до застосування норм міжнародно-правових документів.

Принцип субсидіарності став основоположним у системі захисту прав людини в Європі. Правові засоби захисту на національному рівні стали першою ланкою захисту верховенства права та прав людини.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на один із висновків, який зроблений 15 листопада 2006 року у доповіді Групи мудреців до комітету міністрів Ради Європи [2] щодо ефективності Європейського суду з прав людини та ролі національних судів у захисті прав людини.

У доповіді зазначено, що, оскільки Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є частиною національного законодавства держав-членів, правові засоби захисту, які є на національному рівні, повинні бути ефективними та відомими громадянам.

Тому метою дослідження є удосконалення практики судів України шляхом аналізу застосування на національному рівні окремих положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини у розгляді судами прав ветеранів війни на одержання щорічної грошової допомоги до Дня Перемоги та розгляд спорів з органами соціального забезпечення щодо пенсій.

Звертаючись з адміністративними позовами до управлінь соціального захисту населення районних державних адміністрацій, ветерани війни посилалися на те, що, відповідно до ст. 13 ч. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року, зі змінами № 3551-ХІІ, держава Україна зобов'язалась виплачувати їм щорічно до 5 травня, тобто напередодні Дня Перемоги, разову грошову допомогу у розмірах, кратних мінімальним пенсіям за віком, в залежності від того, чи є вони учасниками бойових дій або інвалідами війни певних груп.

Статтею 2 вказаного Закону передбачено, що нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги ветеранів війни, є недійсними.

Однак, у порушення вимог Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», держава виплачувала їм певні суми, які встановлювалися законами України «Про Державний бюджет України» на 2003, 2004, 2005 роки і були значно менші за суми, які визначені вказаним законом.

Тому позивачі просили суд визнати дії відповідачів протиправними та стягнути з них заборгованість за виплатами, виходячи із кратного розміру до мінімальної пенсії за віком, які встановлені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-ХІІ.

Проаналізувавши чинне національне законодавство, суди першої інстанції

дійшли висновку про те, що, згідно зі ст. 22 Конституції України, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів держава не вправі допускати звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, у тому числі й для ветеранів війни, відносно яких Закон (№ 3551-ХІІ) встановив, що нормативні акти органів державної влади і органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги ветеранів війни, передбачені цим Законом, є недійсними.

Судами прийнята до уваги правова позиція Конституційного Суду України [3], який неодноразово розглядав питання щодо конституційності положень законів України «Про Державний бюджет України» в частині обмеження пільг, компенсацій і гарантій, на які, відповідно до чинного законодавства, мають право окремі категорії громадян.

Конституційний Суд України, зокрема, у цьому рішенні вказав, що для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачено чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення достатнього життєвого рівня (ст. 48 Конституції України (254к/96-ВР), який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 46 Конституції України), тому звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів за ст. 22 Конституції України не допускається. Зупинення його дії можливе за умови введення відповідно до п. 31 ч. 1 ст. 85, п. 19 ч. 1 ст. 92 Конституції України (254к/96-ВР) надзвичайного стану (ст. 64 Конституції України) (Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (v005p710-02) у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій).

Звернуто увагу на те, що практика ревізування пільг, компенсацій і гарантій триває, зокрема, на підставі ч. 5 ст. 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-12) щорічно, до 5 травня, інвалідам війни повинна виплачуватись разова грошова допомога у розмірах: інвалідам 1-ї групи — десять мінімальних пенсій за віком; 2-ї групи — вісім мінімальних пенсій за віком; 3-ї групи — сім мінімальних пенсій за віком. Проте ст. 44 Закону (1344-15) розміри такої допомоги зменшено.

Це, як зазначив Конституційний Суд України, суперечить вимогам ст. 2 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-12), згідно з якою права та пільги для ветеранів війни і членів їх сімей, встановлені раніше законодавством України і законодавством колишнього Союзу РСР, не можуть бути скасовані без їх рівноцінної заміни (ч. 2); нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги ветеранів війни, передбачені цим Законом, є недійсними (ч. 3).

Тому Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (254к/96-ВР), тобто є неконституційними, положення, зокрема ст. 44, Закону України «Про державний бюджет України на 2004 рік» (1344-15), яким встановлено, що у 2004 році виплата щорічної разової допомоги відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх со-

ціального захисту» (3551-12) здійснюється у таких розмірах: інвалідам війни 1-ї групи — 195 грн, інвалідам війни 2-ї групи — 160 грн, інвалідам війни 3-ї групи — 130 грн, учасникам бойових дій — 120 грн, особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною — 195 грн, членам сімей загиблих та дружинам (чоловікам) померлих учасників бойових дій і учасників війни, визнаних за життя інвалідами, — 65 грн.

Беручи до уваги правову позицію Конституційного Суду України та задовольняючи вимоги позивачів, суди першої інстанції посилалися на ст. 2 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року, зі змінами № 3551-XII, якою передбачено, що нормативні акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права та пільги ветеранів війни, є недійсними.

Вважаючи те, що пільги та гарантії для ветеранів війни та членів їх сімей, які встановлені раніше, не можуть бути скасовані без їх рівноцінної заміни, суди доходили висновку про те, що акт органу законодавчої влади, який обмежує права та пільги ветеранів війни, які передбачені Законом України № 3551-XII, не може бути застосований.

При цьому суди першої інстанції брали до уваги те, що Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (254к/96-ВР), тобто є неконституційними, положення ст. 44 Закону України «Про державний бюджет України на 2004 рік» (1344-XV), яким встановлено, що у 2004 році виплата щорічної разової допомоги, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-XII) здійснювались у конкретних сумах, які були значно менші за визначені у ст. 13 ч. 5 цього Закону.

Погодившись із висновками суду першої інстанції при розгляді цих справ за апеляційними скаргами управлінь соціального захисту, які посилалися на необхідність застосування положень ст. 44 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік», апеляційний суд Одеської області у своїх ухвалах вказав, що положення Закону «Про Державний бюджет України на 2004 рік» не можуть бути застосовані, оскільки вони суперечать нормам Конституції України про недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22 ч. 3 Конституції України (254к/96-ВР)).

З урахуванням того, що національні суди несуть відповідальність за захист прав людини, виконуючи положення міжнародного договору — Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, суд апеляційної інстанції, застосувавши практику Європейського суду з прав людини, звернув увагу на таке.

Згідно зі ст. 17 ч. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї і практику Європейського суду як джерело права.

Відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції «кожна фізична ... особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений

своєї власності інакше, як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Розглядаючи борги у сенсі поняття власності, що міститься у ст. 1 ч. 1 Першого Протоколу до Конвенції, яке не обмежено лише власністю на фізичні речі та не залежить від формальної класифікації у національному законодавстві, борги, що становлять майно, можуть також розглядатись як «майнові права» і, таким чином, як власність.

Тому при розгляді справи «Кечко проти України» [4] Європейський суд з прав людини зауважив, що в межах свободи дій держави визначати, які надбавки виплачувати своїм робітникам з державного бюджету. Держава може вводити, зупиняти чи закінчити виплату таких надбавок, вносячи відповідні зміни в законодавство. Однак, якщо чинне правове положення передбачає виплату певних надбавок і дотримано всі вимоги, необхідні для цього, органи державної влади не можуть свідомо відмовляти у цих виплатах, доки відповідні положення є чинними (п.23 рішення Європейського суду з прав людини).

У зв'язку з цим Європейський суд не взяв до уваги позицію уряду України про колізію двох нормативних актів — закону України, відповідно до якого встановлені надбавки з бюджету і який є чинним, та Закону України «Про Державний бюджет» на відповідний рік, де положення останнього Закону, на думку уряду України, превалювали як *lex specialis*.

Застосовуючи Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права в Україні, суд апеляційної інстанції зазначив, що позивачі мають право на одержання разової щорічної допомоги до Дня Перемоги, оскільки правові положення, які передбачають таку виплату, є чинними, і тому органи державної влади не можуть свідомо зменшувати ці виплати [5].

Не взято до уваги посилання державних органів на те, що спеціальний Закон (*lex specialis*), тобто Закон України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік, має перевагу перед Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», яким встановлені пільги для ветеранів війни, через те, що звуження змісту та обсягу прав шляхом прийняття нових законів, внесення змін до чинних законів, за ст. 22 Конституції України, неприпустимо.

Суди першої та апеляційної інстанції не взяли до уваги доводи органів соціального захисту про фінансову неможливість держави виконати свої обов'язки стосовно виплати щорічної допомоги учасникам війни, виходячи з того, що органи державної влади не можуть посылатися на відсутність коштів, як на причину невиконання своїх зобов'язань (п. 26 рішення Кечко проти України; див. *mutatis mutandis*: рішення у справі Бурдов проти Росії [6]).

Інтерпретуючи положення, які містяться у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, та використовуючи практику Європейського суду з прав людини, апеляційний суд в іншій справі щодо виплати разової щорічної допомоги до Дня Перемоги зазначив, що доводи позивача стосовно відповідності Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» ст. 22 Конституції України, якою не передбачено звуження змісту та обсягу прав шляхом прийняття нових законів, є особливими, доречними та важливими.

Тому суд першої інстанції, маючи певні повноваження на вирішення питань конституційності, що виникли у межах судового провадження, проаналізував їх з цієї точки зору і тим самим виконав свої обов'язки за ст. 6 п. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо права на справедливий суд, на що звернув увагу Європейський суд з прав людини у рішенні у справі «Проніна проти України» [7; 8].

Існує й інша судова практика з питань розгляду справ про захист прав ветеранів війни щодо отримання ними щорічної грошової допомоги на передодні Дня Перемоги.

Відмовляючи у задоволенні позовів, суди виходили з того, що застосуванню підлягає останній закон (*lex specialis*), тобто Закон України «Про державний бюджет України» на відповідний рік, оскільки законодавчий орган, формуючи бюджет України, вправі вносити зміни до інших законів України з метою реалізації бюджетної політики держави (ст. 33 ч. 3 Бюджетного Кодексу України), в тому числі й до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо зменшення певних сум, які підлягали виплаті ветеранам війни.

Крапку в цьому питанні поставив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9 липня 2007 року у справі щодо відповідності Конституції України окремих положень статей Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) [9].

Конституційний Суд України виходив з такого.

У Конституції України (254к/96-ВР) Україну проголошено демократичною, соціальною, правовою державою (ст. 1), визнано, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави (ст. 3), права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21), їх зміст і обсяг при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не може бути звужений (ст. 22).

Проаналізувавши законодавчу діяльність Верховної Ради України, Конституційний Суд України констатував, що при прийнятті законів про Державний бюджет України систематично зупиняється дія інших законів України щодо надання пільг, компенсацій і гарантій, які є складовою конституційного права громадян на соціальний захист і достатній рівень життя кожного (ст. ст. 46, 48 Конституції України) (254к/96-ВР).

Зупинення дії законів є способом тимчасового припинення їх дії в часі та/або за колом осіб і має здійснюватися відповідно до вимог Конституції України (254к/96-ВР). Ця юридична процедура знаходиться в органічному зв'язку із скасуванням законів, внесенням до них змін та доповнень. Отже, у такому випадку законом про Державний бюджет України припиняється на певний строк правове регулювання відносин у сфері соціального захисту, зупиняється дія механізму реалізації конституційних, соціально-економічних прав громадян, що призводить до обмеження права на соціальний захист.

Систематичне зупинення законами про Державний бюджет України дії чин-

них законів України щодо надання пільг, компенсацій і гарантій фактично скасовує їх дію.

Зупинення дії положень законів, якими визначено права і свободи громадян, їх зміст та обсяг, є обмеженням прав і свобод і може мати місце лише у випадках, передбачених Основним Законом України (254к/96-ВР). У ст. 64 Конституції України (254к/96-ВР) вичерпно визначено такі випадки, а саме передбачено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини із зазначенням строку дії цих обмежень, та визначено ряд прав і свобод, які не можуть бути обмежені за жодних обставин.

Внаслідок зупинення на певний час дії чинних законів України, якими встановлено пільги, компенсації чи інші форми соціальних гарантій, відбувається фактичне зниження життєвого рівня громадян, який не може бути нижчим від встановленого законом прожиткового мінімуму (ч. 3 ст. 46 Конституції України) (254к/96-ВР), та порушується гарантоване у ст. 48 Конституції України (254к/96-ВР) право кожного на достатній життєвий рівень.

Отже, відповідно до ч. 3 ст. 22, ст. 64 Конституції України (254к/96-ВР) право громадян на соціальний захист, інші соціально-економічні права можуть бути обмежені, у тому числі зупиненням дії законів (їх окремих положень), лише в умовах воєнного або надзвичайного стану на певний строк.

Конституційний Суд України зазначив, що така правова позиція висловлена у рішенні від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (v005p710-02) (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій, п. 6 мотивувальної частини).

У рішенні від 9 липня 2007 року Конституційний Суд підкреслив, що, утверджуючи і забезпечуючи права і свободи громадян, держава окремими законами України встановила певні соціальні пільги, компенсації і гарантії, що є складовою конституційного права на соціальний захист і юридичними засобами здійснення цього права, а тому відповідно до частини другої ст. 6, ч. 2 ст. 19, ч. 1 ст. 68 Конституції України (254к/96-ВР) вони є загальнообов'язковими, однаковою мірою мають додержуватися органами державної влади, місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри особи до держави, що закономірно призводить до порушення принципів соціальної, правової держави.

Принципи соціальної держави втілено також у ратифікованих Україною міжнародних актах: Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та рішеннях Європейського суду з прав людини. Зокрема, згідно зі ст. 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року держава зобов'язана підтримувати функціонування системи соціального забезпечення, її задовільний рівень, докладати зусиль для її поступового посилення тощо.

Конституційний Суд України черговий раз звернув увагу на те, що, неодноразово розглядаючи справи за зверненнями суб'єктів права на конститу-

ційне подання, приймав рішення, у яких визнавав окремі положення законів про Державний бюджет України щодо зупинення або обмеження пільг, компенсацій і гарантій такими, що не відповідають Конституції України (254к-96-ВР) (рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 (v005p710-02) (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій), від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 (v007p710-04) (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів), від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004 (v020p710-04) (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій), від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 (v008p710-05) (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання). Проте, незважаючи на зазначені рішення Конституційного Суду України, ревізія законами про Державний бюджет України пільг, компенсацій і гарантій, яку започатковано у 1995 році, набула системного характеру.

Конституційний Суд України також звернув увагу на те, що закон про Державний бюджет України, як правовий акт, чітко зумовлений поняттям бюджету як плану формування та використання фінансових ресурсів, має особливий предмет регулювання, відмінний від інших законів України — він стосується виключно встановлення доходів та видатків держави на загальносуспільні потреби, зокрема і видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, тому цим законом не можуть вноситися зміни, зупинятися дія чинних законів України, а також встановлюватися інше (додаткове) правове регулювання відносин, що є предметом інших законів України. Таке положення закріплено і в ч. 3 ст. 27 Кодексу (2542-14).

Метою і особливістю закону про Державний бюджет України є забезпечення належних умов для реалізації положень інших законів України, які передбачають фінансові зобов'язання держави перед громадянами, спрямовані на їх соціальний захист, у тому числі й надання пільг, компенсацій і гарантій. Отже, при прийнятті закону про Державний бюджет України мають бути дотримані принципи соціальної, правової держави, верховенства права, забезпечена соціальна стабільність, а також збережені пільги, компенсації і гарантії, заробітна плата та пенсії для забезпечення права кожного на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України) (254к/96-ВР).

Оскільки предмет закону про Державний бюджет України чітко визначений у Конституції України (254к/96-ВР), Кодексі (2542-14), то цей закон не може скасовувати чи змінювати обсяг прав і обов'язків, пільг, компенсацій і гарантій, передбачених іншими законами України.

Тому, проаналізувавши зазначені положення Конституції України (254к/96-ВР), Кодексу (2542-14), практику зупинення законом про Державний бюджет України дії інших законів України, Конституційний Суд України дійшов висновку, що зупинення законом про Державний бюджет України дії інших законів України щодо надання пільг, компенсацій і гарантій, внесення змін до інших законів України, встановлення іншого (додаткового) правового регулювання відносин, ніж передбачено законами України, не відповідає ст. ст. 1, 3,

ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 8, ч. 2 ст. 19, ст. ст. 21, 22, п. 1 ч. 2 ст. 92, ч. 1, 2, 3 ст. 95 Конституції України (254к/96-ВР).

Таким чином, Верховна Рада України не повноважна при прийнятті закону про Державний бюджет України включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих законів України та/або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин.

З урахуванням викладеного, Конституційний Суд України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) окремі положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (489-16), у тому числі ст. 29 (489-16), за якою у 2007 році виплата щорічної разової допомоги ветеранам та інвалідам війни, всупереч ст. 13 ч. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (3551-12), здійснювалася в розмірах, які були значно нижчі, ніж ті, які передбачені цією статтею.

Національне право, безумовно, впливає на те, як Європейський суд з прав людини інтерпретує ті чи інші положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод при розгляді конкретних справ.

Тому у контексті застосування практики Європейського суду з прав людини судами України слід особливо звернути увагу на дуже важливий висновок Європейського суду стосовно дослідження національними судами питань про відповідність законів Конституції.

У справі «Проніна проти України» Європейський суд з прав людини нагадав, що Конвенція як така не гарантує право доступу до суду, який має повноваження визнати закон недійсним чи позбавити його юридичної сили або давати офіційне тлумачення закону (див. *mutatis mutandis*, рішення у справі «Горіздра проти Молдови» (*Gorizdra v. Moldova*) № 53180/99 від 2 липня 2002 року; а також рішення у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» (*James and Others v. the United Kingdom*) від 21 лютого 1986 року, серія А, № 98, с. 81). Не гарантує вона й права на передачу справи національним судом іншому національному або міжнародному органу для винесення попередньої ухвали (див. «Коем та інші проти Бельгії» (*Coeme and Others v. Belgium*), № 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 та 33210/96, §114 ECHR 2000-VII).

У правовій системі України, де фізична особа не має права індивідуального звернення до Конституційного Суду України, національні суди мають досліджувати питання відповідності нормативних актів Конституції та, якщо існує сумнів, звертатися з клопотанням про відкриття конституційного провадження. Однак, з точки зору відповідного законодавства, цю систему не можна тлумачити як таку, що вимагає від загальних судів детально розглядати питання стосовно конституційності, яке порушує сторона цивільного провадження, або зобов'язує суди передавати кожне таке питання до Конституційного Суду. Очевидно, що суди загальної юрисдикції користуються певною дискрецією щодо розгляду питань конституційності, які виникають у рамках цивільного провадження. Таким чином, питання, чи достатньо суд обґрунтував своє рішення

стосовно цього питання, може бути визначено тільки у світлі обставин справи, про що згадувалося вище.

У цій справі С. В. Проніна зверталася до національних судів з вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. Заявниця посилалася, зокрема, на положення ст. 46 Конституції України, вказуючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак, суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї точки зору, попри пряме посилання у кожній судовій інстанції. Не в компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути більш адекватним для національних судів при розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним та важливим, не виконали свого обов'язку стосовно п. 1 ст. 6 Конвенції.

Таким чином, проаналізувавши відповідні положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», Європейський суд з прав людини звернув увагу на те, що суди загальної юрисдикції в межах повноважень, які їм надані законом, користуються певною дискрецією щодо розгляду питань конституційності, які виникають в рамках цивільного провадження.

При цьому національні суди повинні аналізувати доводи учасників процесу з цієї точки зору. Ігнорування судами України питань щодо відповідності окремих положень закону Конституції України, які є важливими й доречними, Європейський суд розцінив як невиконання національними судами своїх зобов'язань щодо права на справедливий суд, яке передбачено ст. 6 ч. 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

На жаль, неоднакове розуміння положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини тягне за собою прийняття рішень, які виключають одне одного.

Вирішивши спір між Т., яка є ветераном війни, вдовою учасника бойових дій, та Управлінням пенсійного фонду України в м. Ізмаїл про зобов'язання виплачувати їй пенсію у відповідності до прожиткового мінімуму та стягнення заборгованості, суд першої інстанції своїм рішенням від 18.01.2005 року задовольнив її вимоги [10].

Подаючи позов, позивачка посилалася на ст. 46 Конституції України про те, що мінімальна пенсія не може бути нижчою за прожитковий мінімум, а також на ратифіковані Україною міжнародні акти: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, Європейську соціальну хартію (1996 р.), Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), статтю першу Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в яких втілено принципи соціальної держави, у тому числі обов'язок держави підтримувати функціонування системи соціального забезпечення.

19 липня 2005 року суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції та прийняв нове рішення про відмову позивачці у задоволенні вимог.

Це рішення залишено без змін колегією суддів з касаційного розгляду справ, яка 20 серпня 2007 року відхилила касаційну скаргу Т.

Беручи до уваги те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного законодавства України та є обов'язковою для національних судів, а також те, що Конвенція та практика Європейського суду з прав людини є джерелом права в Україні, в тому числі й рішення у справі «Проніна проти України», виникає питання: чи виконали суди вищих інстанцій свої обов'язки за ст. 6 ч. 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права позивачки на справедливий суд, маючи певну дискрецію щодо розгляду питань про конституційність, які виникають при розгляді справ, чи проаналізували суди доводи заявниці про те, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум, з урахуванням того, що позивачка посилалася на ст. 46 Конституції України, якою передбачено, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум?

Вивчення практики Європейського суду з прав людини, застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і практики Суду при розгляді справ судами загальної юрисдикції наближає українську правову систему до європейських стандартів.

Література

1. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV, ст. 17 ч. 1.
2. Інтернет-сайт Європейського суду з прав людини: «Report of the Group of Wise Persons to the Committee of Ministers» //www.coe.int.
3. Справа Конституційного Суду України № 20-рп/2004 від 1 грудня 2004 року (справа про зупинення дій або обмеження пільг, компенсацій та гарантій).
4. Справа «Кечко проти України», заява № 63134/00 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 12.
5. Ухвала колегії суддів судової палати з цивільних справ апеляційного суду Одеської області від 23 жовтня 2003 року у справі за позовом В. до Управління праці та соціального захисту населення Арцизької районної державної адміністрації про визнання дій протиправними та стягнення разової грошової допомоги.
6. Справа «Бурдов проти Росії», заява № 59498/00 // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. — 2002. — № 2. — С. 56.
7. Case Pronina v. Ukraine, 18.07.2006, application (Judgment of the European Court of Human Right) № 63566/00.
8. Справа за позовом С. до Управління праці та соціального захисту населення Балтської районної державної адміністрації Одеської області про визнання незаконною бездіяльність та стягнення разової грошової допомоги.
9. Справа за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, ч. 2 ст. 56, ч. 2 ст. 62, ч. 1 ст. 66, пп. 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46, ст. 71, ст.ст. 98, 101, 103, 111 Закону України «Про державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) № 6-рп/2007 від 9 липня 2007 року № 1-29/2007.
10. Справа Ізмаїльського міськрайонного суду за позовом Т. до Управління Пенсійного фонду України в м. Ізмаїл про зобов'язання виплачувати пенсію у відповідності до прожиткового мінімуму та стягнення заборгованості.